

Η εικόνα του εκπατρισμένου στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Β' Γυμνασίου: Μια διδακτική πρόταση

Μαρία Νέζη, Βαρθάκειο Πειραματικό Γυμνάσιο

Νότα Σεφερλή, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Περίληψη

Λαμβάνοντας υπόψη τις δύο λειτουργίες που επιτελεί το λογοτεχνικό κείμενο, την ποιητική και την αναφορική, παρουσιάζουμε με την εργασία αυτή μία διδακτική πρόταση που στοχεύει να αναδείξει τις δύο αυτές λειτουργίες στη διαλεκτική τους αλληλεπίδραση. Η πρότασή μας αντιμετωπίζει τη διδασκαλία της λογοτεχνίας όχι απλώς ως διδασκαλία μεμονωμένων κειμένων αλλά -σε επίπεδο αναφορικότητας- ως διδασκαλία κειμένων με ενιαίο θεματικό άξονα και -σε επίπεδο αφηγηματολογίας- ως διδασκαλία κειμένων που αφηγούνται με διαφορετικό τρόπο το θέμα τους. Επιπλέον, η αναφορική διάσταση του λογοτεχνικού κειμένου μας επιτρέπει να διευρύνουμε την πρότασή μας συνδέοντας το μάθημα της λογοτεχνίας με άλλα γνωστικά αντικείμενα αλλά και η ποιητική του διάσταση με άλλες μορφές τέχνης.

Εισαγωγή

Η διδακτική μας πρόταση αφορά σε μια διαφορετική οργάνωση των θεματικών ενοτήτων: 1. «Τα Μικρασιατικά», 2. «Οι Πρόσφυγες» και 3. «Ο Ελληνισμός Έξω από τα Σύνορα» του σχολικού βιβλίου *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου* με θεματικό άξονα το ζήτημα του εκπατρισμού, ζήτημα ευαίσθητο και

Η κ. Μαρία Νέζη είναι Διδάκτωρ στη Διδακτική των Νέων Ελληνικών.

Η κ. Νότα Σεφερλή είναι κάτοχος Μ.Α. στη Διδακτική των Νέων Ελληνικών.

όσο ποτέ άλλοτε επίκαιρο. Ειδικότερα, από τις παραπάνω ενότητες επιλέγουμε ορισμένα κείμενα με κριτήρια: α) το στοιχείο της ιστορικότητας που τα διαπερνά, β) τον κοινό θεματικό τους άξονα (το ζήτημα του εκπατρισμού), γ) την ποικιλία των ειδών της λογοτεχνικής αφήγησης που αντιπροσωπεύουν και δ) τη δυνατότητα που παρέχουν ως αφορμές για διαθεματικές προσεγγίσεις.

Οι λόγοι που μας ώθησαν σε μια τέτοια προσέγγιση σχετίζονται με: α) τον αποσπασματικό και συχνά «επιδερμικό» χαρακτήρα της διδασκαλίας του λογοτεχνικού κειμένου, β) το πρόβλημα της επιλογής των προς διδασκαλία κειμένων, γ) τους περιορισμούς που θέτει το ισχύον -ασφυκτικό και άκαμπτο- ωρολόγιο πρόγραμμα και δ) τον περιχαρακωμένο χαρακτήρα των γνωστικών αντικειμένων που δεν αφήνει περιθώρια για διασυνδέσεις και προεκτάσεις.

Θα πρέπει, βέβαια, να τονίσουμε ότι η πρότασή μας αποτελεί μία εναλλακτική μέθοδο προσέγγισης και όχι διδακτικό κανόνα της λογοτεχνίας.

1. Διδακτικοί στόχοι

- Να προσεγγίσουν οι μαθητές είδη της λογοτεχνικής αφήγησης με ιστορικό θέμα και να ασκηθούν στο να αναγνωρίζουν τα χαρακτηριστικά τους.
- Να διερευνήσουν τις αφηγηματικές λειτουργίες του εκάστοτε κειμένου και τον τρόπο που υπηρετούν την πρόθεση του δημιουργού του.
- Συνδέοντας το λογοτεχνικό θέμα με το αντίστοιχο ιστορικό γεγονός στο οποίο εντάσσεται, να γνωρίσουν πτυχές της παλαιότερης και πρόσφατης ιστορίας ασκώντας παράλληλα την ιστορική τους κρίση.
- Να επιχειρήσουν διασυνδέσεις ανάμεσα στη λογοτεχνία και σε άλλα γνωστικά αντικείμενα μέσα από δραστηριότητες διαθεματικού χαρακτήρα προκειμένου να συνειδητοποιήσουν την ιστορική αφετηρία και τη διαχρονικότητα επίκαιρων κοινωνικών φαινομένων.

2. Τα επιλεχθέντα κείμενα και τα είδη λογοτεχνικής αφήγησης που αντιπροσωπεύουν

2.1. Έξοδος· χρονικό. Η συναισθηματική όψη της ιστορίας

Το απόσπασμα προέρχεται από το χρονικό *Η Τρίπολη του Πόντου*. Η συγγραφέας, Τατιάνα Γκρίση-Μιλλιέξ, αξιοποιεί την αφήγηση του Χατζηγιώργη Δημητριάδη, για να εξιστορήσει τον ξεριζωμό των Ελλήνων του Πόντου το 1919.

Οι μαθητές με τη βοήθεια του καθηγητή τους μπορούν να αναζητήσουν στο κείμενο τα βασικά γνωρίσματα του χρονικού: α) την αφήγηση ενός συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος, β) την ευθύγραμμη χρονολογική πορεία που ακολου-

θείται στην έκθεση των γεγονότων και γ) την απλότητα του ύφους και τη συναισθηματική φόρτιση που μεταδίδεται στον αναγνώστη.

2.2. *Περάσαμε κάβους πολλούς· ποίημα. Όταν η ιστορία συναντά το μύθο*

Το απόσπασμα προέρχεται από το ποίημα *Αργοναύτες*. Ο Σεφέρης, όχι μόνο στο συγκεκριμένο ποίημα αλλά και σε όλη την ποιητική συλλογή *Μυθιστόρημα*, ακολουθεί τη μέθοδο του Eliot: διαπλέκει το ιστορικό με το μυθικό στοιχείο. Αυτό μαρτυρούν, άλλωστε, τόσο ο τίτλος της ποιητικής συλλογής (*Μυθιστόρημα*), όσο και ο τίτλος του ποιήματος (*Αργοναύτες*). Ο δημιουργός χρησιμοποιεί το ιστορικό και μυθικό υλικό καταργώντας κάθε απόσταση. Έτσι εμφανίζονται μέσα στο ποίημα πρόσωπα μυθικά και πρόσωπα ιστορικά, γεγονότα παλαιά και γεγονότα πρόσφατα (οι Αργοναύτες και η εκστρατεία τους, ο λαϊκός θρύλος του Μεγαλέξαντρου, η Μικρασιατική Εκστρατεία και καταστροφή, το δράμα των προσφύγων). Ο Αργυρίου παρατηρεί: «Με το ποίημα αυτό μπαίνουμε στην ιστορία διαχρονικά. Το παρελθόν όμως κοιτάζεται μέσα από το παρόν. Το παρελθόν δεν ταυτίζεται με το παρόν. Τα συνδέει μια κοινή μοίρα. Το δράμα είναι πανάρχαιο» (Αργυρίου, 1980, σ. 40).

2.3. *Εν ταις ημέραις εκείναις· μαρτυρία. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*

Στο πεζογράφημα-μαρτυρία του Ιωάννου *Εν ταις ημέραις εκείναις* αναγνωρίζουμε την εκλεφρασμένη πρόθεση του αφηγητή να καταθέσει για το διωγμό και την εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης επί Γερμανικής Κατοχής. Η μαρτυρία του περιορίζεται σε όσα έχει ζήσει και έχει δει σε μια προσπάθεια εκφόρτισης, εσωτερικής τακτοποίησης (Μπέλλα & Λιγνός, 2002, σ. 400).

Τα χαρακτηριστικά της μαρτυρίας είναι ο βιοματικός χαρακτήρας της αφήγησης και η καταγραφή των γεγονότων χωρίς προσπάθεια ερμηνείας ή διατύπωσης γνώμης. Στη μαρτυρία του Ιωάννου παρατηρούμε τον έντονα βιοματικό χαρακτήρα αλλά και τη διαφοροποίησή της ως προς το δεύτερο χαρακτηριστικό: η ίδια η αφηγηματική λειτουργία της στηρίζεται σε αιτιακές σχέσεις (Μπέλλα & Λιγνός, 2002, σ. 415).

2.4. *Με το λεωφορείο· διήγημα. Η καθημερινή όψη της ιστορίας*

Στο διήγημα αυτό παρατηρούμε την προσπάθεια του συγγραφέα του, Τάσου Καλούτσα, να αναπαραστήσει με αληθοφανή τρόπο τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Το ζήτημα της προσφυγιάς δεν εξετάζεται, ωστόσο, μόνο στις παροντικές του διαστάσεις αλλά διαχρονικά. Ο μη σαφώς προσδιορισμένος χώρος και χρόνος δράσης καθώς και η ανωνυμία των προσώπων μαρτυρούν την πρόθεση του συγγραφέα να θεωρήσει το προσφυγικό ζήτημα διαχρονικό, παγκό-

σμιο και συνεπώς επαναλαμβανόμενο, εφόσον διαιωνίζονται τα αίτια που το προκαλούν (Μπέλλα & Λιγνός, 2002, σ. 434).

2.5. *Σαν τα χελιδόνια, λέλε μου· διήγημα. Η κυκλική ροή της ιστορίας*

Η ιστορία υφέρεται και σε αφηγηματικά κείμενα όπου η πρόθεση του αφηγητή να εξιστορήσει ιστορικά δρώμενα δε σφραγίζει τις δομές των κειμένων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το διήγημα του Σωτήρη Δημητρίου *Σαν τα χελιδόνια, λέλε μου*. Μέσα από μια αφήγηση αβίαστη και φυσική, σχεδόν ακατέργαστη, που κινείται στο πλαίσιο του παραδοσιακού διηγήματος, και ενώ η ιστορική πραγματικότητα του πολέμου και της προσφυγιάς απλώς προϋποτίθεται από τον αναγνώστη, ο αφηγητής φαίνεται να προβληματίζεται πάνω στην έννοια του ιστορικού χρόνου. Τα ερωτήματα που τίθενται είναι: ο ιστορικός χρόνος κινείται ευθύγραμμα ή κυκλικά; Η βιωμένη εμπειρία της προσφυγιάς είναι διαχρονικά χαραγμένη στη συλλογική μνήμη των λαών;

2.6. *Ποσειδωνιάται· ποίημα. Η ιστορία ως αφορμή για στοχασμό*

Ένα, ακόμα, ποίημα που αντλεί το υλικό του από το ιστορικό παρελθόν είναι οι *Ποσειδωνιάται* του Κωνσταντίνου Καβάφη. Εδώ το ιστορικό υπόβαθρο του ποιήματος είναι μια πηγή, ένα επίγραμμα του Αθήναιου που διασώζει ο Πλούταρχος, σύμφωνα με το οποίο οι κάτοικοι της Ποσειδωνίας (του ρωμαϊκού Paestum) στον Τυρρηνικό κόλπο εξαιτίας της πολύχρονης συμβίωσής τους με τους Λατίνους αφομοιώθηκαν πολιτιστικά, έχασαν την ελληνική τους γλώσσα και από την πολιτιστική τους κληρονομιά διέσωσαν μόνο μια ελληνική γιορτή – πηγή μελαγχολίας για τον ξεπεσμό τους. «Το ποίημα επεκτείνει ελάχιστα το επίγραμμα του Αθήναιου, παρουσιάζοντας το ιστορικό πλαίσιο και τις περιστάσεις. Πυρήνας του ποιήματος είναι η ερμηνεία του θρήνου και των δακρύων στο τέλος της γιορτής από τον ποιητή» (Keeley, 1979, σ. 151).

2.7. *Από τη Χίο στην Αλεξάνδρεια· μυθιστόρημα. Η ιστορία στο εργαστήριο του μυθιστοριογράφου*

Τέλος, το ανθολογημένο απόσπασμα *Από τη Χίο στην Αλεξάνδρεια*, που προέρχεται από το ιστορικό μυθιστόρημα *Η Νυχτερίδα* του Τσίρκα, το τρίτο της τριλογίας *Ακυβέρνητες πολιτείες*, αποτελεί ένα σύντομο κεφάλαιο στη μακραιώνη και πολυτάραχη ιστορική παρουσία του Ελληνισμού στην Αλεξάνδρεια. Σύμφωνα με σημείωση του συγγραφέα «δεν είναι ιστορικό μυθιστόρημα, με τη στενή έννοια, δηλαδή χρονικό» (Τσίρκας, 1965, σ. 7). Είναι προπάντων ένα έργο φαντασίας. «Το ιστορικό γεγονός φιλτράρεται μέσα από τις συνειδήσεις των ηρώων. Το παρακολουθούμε, πολυδιάστατο, στις διαφορετικές εκδοχές και τις προεκτάσεις

του να ενσωματώνεται σε πολλές ζωές» (Προκοπάκη, 1980, σ. 8).

Η αποσπασματική διδασκαλία του μυθιστορήματος δεν επιτρέπει, δυστυχώς, στους μαθητές να αντιληφθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του λογοτεχνικού αυτού είδους. Μπορούν, ωστόσο, με βοήθεια του διδάσκοντος να αναζητήσουν τις διαφορές της αφηγηματικής γραφής ανάμεσα στο χρονικό (*Έξοδος*), τη μαρτυρία (*Εν ταις ημέραις εκείναις*) και το μυθιστόρημα (*Από τη Χίο στην Αλεξάνδρεια*).

3. Αφηγηματικές τεχνικές: Η λειτουργία του αφηγητή στα κείμενα

Η τέχνη της αφήγησης, όπως μας διδάσκει η Θεωρία της Λογοτεχνίας, υπόκειται σε ορισμένες συμβάσεις, τις οποίες ο αναγνώστης δεν μπορεί να αγνοήσει. Η προσέγγιση των αφηγηματικών τεχνικών από τους μαθητές -με τη διαμεσολάβηση του διδάσκοντος- αποσκοπεί στο να τους καταστήσει επαρκέστερους αναγνώστες, οξύνοντας την προσληπτική τους δυνατότητα (Μπαλάσκας, 1993, σ. 19). Άλλωστε, αυτό που μας ενδιαφέρει στη Λογοτεχνία είναι όχι μόνο «τι λέει» το κείμενο αλλά, κυρίως, το «πώς το λέει».

Εκτός από την ιστορικότητα, στοιχείο που συνέχει τα κείμενα που επιλέξαμε, παρά τις όποιες ειδολογικές διαφοροποιήσεις τους, είναι η λειτουργία του αφηγητή. Η παρουσία της υποκειμενικότητας του αφηγητή, διακριτική ή όχι, η οπτική γωνία του στην εξιστόρηση των γεγονότων, η λειτουργία της μνήμης στη χρήση του χρόνου αποτελούν άξονες που κατευθύνουν την ανάγνωσή μας. Η τεχνική της αφήγησης αναδεικνύει με έναν ορισμένο τρόπο και το περιεχόμενο της αφήγησης, δηλαδή το ιστορικό θέμα, και συνακόλουθα λειτουργεί ως απόρριψη για έρευνες και σχέδια εργασίας διαθεματικού χαρακτήρα (για τα οποία γίνεται λόγος στη συνέχεια).

Στο χρονικό *Έξοδος* αφηγείται ένας λαϊκός άνθρωπος γεγονότα που έχει ζήσει κατά χρονολογική σειρά. Δεν εμβαθύνει στην αναζήτηση αιτιακών σχέσεων ανάμεσα στα ιστορικά δρώμενα. Η συγκίνησή του κατευθύνει την αφήγησή του. Η δεσπόζουσα θέση του αφηγητή διαφοροποιεί το χρονικό από τα ιστοριογραφικά κείμενα. Κατά την ανάγνωση αυτού του κειμένου καλούμε τους μαθητές μας να προσεξούν: α) τη χρήση του α' πληθυντικού προσώπου από τον αφηγητή, β) τον τρόπο που χειρίζεται το χρόνο τόσο της ιστορίας όσο και της αφήγησης, στοιχεία που αποκαλύπτουν τη συμμετοχή του στα εξιστορούμενα γεγονότα. Ο λαϊκός αφηγητής δεν αναγνωρίζει την ατομικότητά του έξω από την ομάδα στην οποία ανήκει. Μεταφέρει τη συλλογική μνήμη της βιωμένης εμπειρίας με ένταση συναισθηματική. Το κείμενό του είναι χρονικό και όχι προσωπικό ημερολόγιο. Αυτό αποκαλύπτουν το α' πληθυντικό πρόσωπο, η κατά παράταξη σύνδε-

ση των προτάσεων, οι συναισθηματικά φορτισμένες λέξεις, οι εικόνες, τα σχήματα λόγου. Οι ιστορικές ημερομηνίες προτάσσονται στην αφήγηση, καθώς είναι βαθιά χαραγμένες στη μνήμη του αφηγητή και κρίνουν την αξιοπιστία του. Τα γεγονότα εξιστορούνται ευθύγραμμα κατά απόλυτη χρονολογική σειρά. Ο λαϊκός αφηγητής νιώθει δέος απέναντι στο χρόνο. Οι μνήμες του ξεριζωμού ξυπνούν και ο αφηγηματικός χρόνος διαστέλλεται στην εξιστόρηση των τριών τελευταίων ημερών του διωγμού. Απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά σε εξατομικευμένες περιπτώσεις, στοιχείο που διαφοροποιεί το χρονικό από το ιστορικό μυθιστόρημα.

Στο ποιητικό απόσπασμα *Περάσαμε κάβους πολλούς κυρίαρχο γραμματικό* πρόσωπο είναι το α' πληθυντικό («περάσαμε», «αράξαμε»). Από αυτό οι μαθητές πιστοποιούν την ταυτότητα του αφηγητή και τη συμμετοχή του στη δράση. Ο αφηγητής είναι εσωτερικός, συμμετέχει στη δράση, είναι ένας από τους πρόσφυγες που ταξιδεύουν προς αναζήτηση νέας πατρίδας, είναι η φωνή ενός ολόκληρου λαού, είναι ακόμα ο ίδιος ο ποιητής, που έζησε τα παιδικά και εφηβικά του χρόνια στις «ακρογιαλιές με τα νυχτερινά αρώματα» της Ιωνίας, που φέρει, όπως και οι άλλοι πρόσφυγες, την πικρή ανάμνηση της χαμένης πατρίδας, «τη μνήμη μιας μεγάλης ευτυχίας».

Στη μαρτυρία *En tαις ημέραις εκείναις* η μνήμη του αφηγητή κυριαρχεί. «Ο Γ. Ιωάννου, γράφει η Αμπατζοπούλου, σκάβοντας αδιάκοπα μέσα του δίχως έλεος, τρίβοντας το δέρμα του πάνω σε εμπειρίες που τον σημάδεψαν και μιλώντας επίμονα σε πρώτο πρόσωπο χωρίς περιστροφές, ανοίγει δρόμο μέσα από τις πληγές του» (Μπέλλα, 2000, σ. 413). Δεν ακολουθεί ευθύγραμμη πορεία στην αφήγηση των γεγονότων. Με την τεχνική της αναδρομής αγωνίζεται να περισώσει στη μνήμη του τα τραγικά γεγονότα. «Η αφήγησή του», όπως γράφει ο Μηλιώνης, «πηγαινοέρχεται παλλόμενη, συχνά με άλματα, όπως το φέρνουν οι συνειρμοί» (Μηλιώνης, 1991, σ. 118). Δεν περιορίζεται στην κατάθεση της εμπειρίας του ως αυτόπτη μάρτυρα, αλλά αποκαλύπτει τη στάση του απέναντι στο δράμα των Εβραίων μέσα από τη σημειολογία του Θείου Πάθους που δανείζεται για να προκαλέσει τις ένοχες συνειδήσεις των συμπολιτών του.

Στο διήγημα *Με το λεωφορείο* έχουμε μια σύνθετη τεχνική: τριτοπρόσωπη εξωτερική αφήγηση από αμέτοχο -φαινομενικά- στη δράση αφηγητή. Ωστόσο, ο εσωτερικός μονόλογος του κ. Μ. (κεντρικού ήρωα), που καταλαμβάνει μεγάλη έκταση στο διήγημα, αλλά και η συμβολική παρουσία του περιστατικού με τη μιμόζα προβληματίζουν τον αναγνώστη σχετικά με τη στάση του αφηγητή απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα που διαγράφεται στο διήγημα. Έχει, επομένως, ενδιαφέρον να προσδιορίσουν οι μαθητές την ταυτότητα του αφηγητή και το βαθμό συμμετοχής του στη δράση.

Στο διήγημα *Σαν τα χελιδόνια*, λέλε μου ο αφηγητής είναι παρών (α' πρόσω-

πο), είναι ένα από τα πρόσωπα του διηγήματος. Δε διστάζει να σχολιάσει, ανοίγοντας ένα σιωπηρό διάλογο με τον αναγνώστη. Γίνεται το alter ego του εφησυχασμένου, βολεμένου ανθρώπου της πόλης, «που δεν ανακατεύει τα πράγματα», που «χρόνια στη μοναχικότητα έχει ξεμάθει». Αναγνωρίζει στο χρόνο ευθύγραμμη πορεία και έτσι εξιστορεί τα γεγονότα με μια μόνο αναδρομή στο παρελθόν. Οι σκηνές του διηγήματος προσδιορίζονται από τις εποχές του χρόνου. Η διάρκειά τους, όμως, καθορίζεται από τη συγκίνηση του αφηγητή. Τόσο η δομή του διηγήματος όσο και ο τίτλος του αναδεικνύουν τον προβληματισμό του αφηγητή γύρω από την έννοια του χρόνου. Ο ορθολογισμός του αναγνωρίζει γραμμική πορεία στην εξέλιξη των γεγονότων, η αρχέγονη σκέψη της μάνας του, όμως, ορίζει την πορεία του χρόνου κυκλικά. Η ζωή κάνει κύκλους, τα γεγονότα επαναλαμβάνονται, επανέρχονται σαν τα αποδημητικά πουλιά.

Στο ποίημα *Ποσειδωνιάται* ο μαθητής εύκολα διαπιστώνει ότι έχουμε τριτοπρόσωπη εξωτερική αφήγηση, πράγμα που σημαίνει ότι ο ποιητής-αφηγητής κρατά απόστάσεις από τα πρόσωπα και τη δράση τους. Ωστόσο, μια προσεκτικότερη ανάγνωση αίρει την αρχική εντύπωση: ο ποιητής-αφηγητής δε μένει τελικά συναισθηματικά αμέτοχος, θλίβεται για το «κατάνημα» των Ποσειδωνιατών, αλλά, ταυτόχρονα, τους συμπονά, τους νιώθει, ίσως γιατί είναι κι αυτός ένας Έλληνας της διασποράς. Το σχόλιο και η συναισθηματική εμπλοκή του αφηγητή δηλώνεται μόλις με μία μόνο φράση: «ω συμφορά!» -εξαιρετο δείγμα της καθαφικής εκφραστικής λιτότητας.

Την παρουσία του αφηγητή στο κείμενο και τους τρόπους που την κάνει αισθητή οφείλουμε να ανακαλύψουμε με τους μαθητές μας και στο απόσπασμα από το μυθιστόρημα του Στρατή Τσίρκα *Από τη Χίο στην Αλεξάνδρεια*. Η ταυτότητα του αφηγητή αποκαλύπτεται μέσα από τη συγγενική του σχέση με τους ήρωες, που αποκαλούνται «ο παππούς», «η νόνα». Αφηγείται αναμνήσεις από όσα του έχουν εξιστορήσει. Επιλέγει την περιγραφή και τη διήγηση, ενώ απουσιάζει ο διάλογος, κάνοντας αισθητή την υπεροχή τους πάνω στο προσωπικό ύφος της ιστορίας του. Η κυρίαρχη παρουσία της μνήμης του αφηγητή στο κείμενο φαίνεται και στον τρόπο που διευθετείται ο χρόνος. Οι ιστορικές χρονολογίες συγκροτούν το πλαίσιο στο οποίο χαλαρά εντάσσεται η διήγηση που δεν ακολουθεί γραμμική πορεία. Είναι ένα δυναμικό όλον με αναδρομές και προλήψεις. Ο αφηγητής μοιάζει να «αρπάζεται» από λέξεις, ονόματα για να θυμηθεί και να μας εξιστορήσει. Ας προσέξουμε την αναφορά στην «Αμαλίτσα με το όνομα».

4. Η αντιστοιχία του λογοτεχνικού θέματος με το ιστορικό γεγονός

Τα επιλεγμένα κείμενα αναδεικνύουν πτυχές της ιστορικής και κοινωνικής πραγ-

ματικότητας, προβάλλοντας το θέμα του εκπατρισμού από ποικίλες οπτικές γωνίες και με ποικίλους αφηγηματικούς τρόπους. Παρέχουν, έτσι, ως έμμεσες ιστορικές πηγές, άριστες αφορμές στους μαθητές να προσεγγίσουν ιστορικά γεγονότα και κοινωνικά φαινόμενα όπως:

<i>Λογοτεχνικό θέμα</i>	<i>Ιστορικό γεγονός στο οποίο εντάσσεται</i>
1. <i>Τατιάνα Γκρίτση- Μιλλιέξ, Έξοδος: Ο ξεριζωμός των Ελλήνων της Τριπόλης του Πόντου (1919)</i>	Αντίποινα των Κεμαλικών στον ελληνικό πληθυσμό στο πλαίσιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας (1919-1922)
2. <i>Γιώργου Σεφέρη, Περάσαμε κάβους πολλούς: Μικρασιάτες πρόσφυγες προς αναζήτηση νέας πατρίδας</i>	Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή (1919-1922)
3. <i>Γιώργου Ιωάννου, Εν ταις ημέραις εκείναις: Ο διωγμός και η εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης επί Γερμανικής Κατοχής</i>	Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Ναζιστική ιδεολογία και ρατσιστικές συμπεριφορές
4. <i>Τάσου Καλούτσα, Με το λεωφορείο: Η ένταξη παλιννοστούντων πολιτικών προσφύγων στην Ελλάδα μετά το 1991</i>	Συνέπειες της κατάρρευσης του Σοβιετικού καθεστώτος για τον ελληνικό πληθυσμό του Πόντου (1989)
5. <i>Σωτήρη Δημητρίου, Σαν τα χελιδόνια, λέλε μου: Πρόσφυγες πολέμου</i>	Ο πόλεμος στη Σερβία (1991-1995) και ο αντίκτυπός του στην ελληνική κοινωνία
6. α) <i>Στρατή Τσίρκα, Από τη Χίο στην Αλεξάνδρεια: Η μακροαίωνα παρουσία του Ελληνισμού στην Αλεξάνδρεια</i>	Η διαχρονική παρουσία του Ελληνισμού στο χώρο της Μεσογείου (7 ^{ος} αι. π.Χ. και εξής)
β) <i>Κ.Π. Καβάφη, Ποσειδωνιάται: Ελληνικός αποικισμός στην Κάτω Ιταλία</i>	

Σε όλες τις περιπτώσεις ο μαθητής-αναγνώστης έρχεται αντιμέτωπος με την ιστορία είτε ως καταγεγραμμένη ιστορική μνήμη είτε ως αενάως εξελισσόμενο και, ταυτόχρονα, διαρκώς επαναλαμβανόμενο ιστορικό γίνεσθαι. Ο εκπατρισμός συνιστά, δυστυχώς, διαχρονικά επίκαιρο ιστορικό γεγονός.

5. Η διαθεματικότητα ως εργαλείο ανάγνωσης κειμένων: Δείγματα σχεδίων εργασίας (projects)

Η διαθεματική προσέγγιση, ως εργαλείο αναγνωστικής άσκησης, διευρύνει τους ερμηνευτικούς ορίζοντες του αναγνώστη καθώς επιτρέπει διασυνδέσεις ανάμεσα σε διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα και μορφές τέχνης. Με άξονα το θέμα του εκπατρισμού τα κείμενα που επιλέξαμε προσφέρονται για ποικίλες έρευνες διαθεματικού χαρακτήρα και σχέδια εργασίας (projects), που θα ευαισθητοποιήσουν και θα κινητοποιήσουν τους μαθητές-αναγνώστες.

Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να λειτουργήσει στο πλαίσιο της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας και μάθησης με άξονα την ενεργοποίηση των ψυχοκινητικών δυνατοτήτων, των κλίσεων και δεξιοτήτων των μαθητών μας.

Μάλιστα, κατά την τρέχουσα δεκαετία το ενδιαφέρον για τη μέθοδο project αυξάνεται όλο και περισσότερο. Στο πλαίσιο ενός τέτοιου προβληματισμού διερευνάται ο παρεμβατικός ρόλος της εκπαίδευσης στην πορεία της κοινωνίας και οι συνέπειές του για το παρόν και το μέλλον, όπως η ικανότητα για συναπόφαση και υπεύθυνη κοινωνική δράση, η αξιολόγηση κοινωνικών καταστάσεων, η ικανότητα διευθέτησης συγκρούσεων, η οργανωμένη δράση, η αυταξιολόγηση κ.ά. Επιγραμματικά η μέθοδος project ορίζεται ως ένας τρόπος ομαδικής διδασκαλίας στην οποία συμμετέχουν αποφασιστικά όλοι και η ίδια η διδασκαλία διαμορφώνεται και διεξάγεται από όλους όσοι συμμετέχουν. Η επεξεργασία του θέματος γίνεται με τέτοιον τρόπο, ώστε ο τερατισμός των εργασιών να συνοδεύεται και από ένα προϊόν, λ.χ. μία έκθεση, ένα βιβλίο, ένα άρθρο, μία εκδήλωση (Frey, 1998, σ. 7-9).

Στη συνέχεια της εργασίας προτείνουμε ορισμένα θέματα που διευρύνουν τον προβληματισμό που αναδύθηκε από τη διδασκαλία των επιλεγθέντων κειμένων. Εξυπακούεται ότι ο διδάσκων -αλλά και οι μαθητές του- μπορεί να διατυπώσει διαφορετικό από τα προτεινόμενα θέμα προς διερεύνηση. Η υλοποίηση τέτοιων σχεδίων εργασίας προϋποθέτει άνεση χρόνου και σχετική αναδιαμόρφωση του πιεστικού και ανελαστικού Αναλυτικού Προγράμματος (Χρυσάφιδης, 2000, σ. 114-115). Ο θεσμός της «Ευέλικτης Ζώνης» για το Γυμνάσιο αποτελεί μια σημαντική καινοτομία που επιτρέπει την υλοποίηση τέτοιων αναζητήσεων.

Τα θέματα που προτείνουμε ως σχέδια εργασίας είναι:

- «Η διαχρονικότητα και παγκοσμιότητα του φαινομένου της προσφυγιάς»: α) ορισμός, β) αιτίες της προσφυγιάς, γ) η ελληνική εμπειρία στη διάρκεια του 20ού αιώνα (Έλληνες του Πόντου, της Ιωνίας, της Κύπρου, πολιτικοί πρόσφυγες στα χρόνια του εμφυλίου και της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, παλιν-

νοστούντες πρόσφυγες και ξένοι πρόσφυγες στην Ελλάδα), δ) Τα παιδιά πρόσφυγες.

- Οι μαθητές μπορούν να πάρουν συνεντεύξεις από πρόσφυγες, να συγκεντρώσουν υλικό από την τηλεόραση, τον τύπο, το διαδίκτυο, να μελετήσουν ιστοριογραφικές και λογοτεχνικές πηγές: μαρτυρίες, χρονικά, ημερολόγια, μυθιστορήματα κτλ., να παρακολουθήσουν ταινίες, να επισκεφτούν το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, την Unicef, να συγκεντρώσουν στατιστικά δεδομένα, να οργανώσουν έκθεση κ.ά.
- Εμπλεκόμενα γνωστικά αντικείμενα: νεοελληνική γλώσσα, λογοτεχνία, ιστορία, γεωγραφία, μαθηματικά, αισθητική αγωγή, πολιτική και κοινωνική αγωγή, νέες τεχνολογίες.
- «Η εικόνα του Άλλου»: Έρευνα στο στενό οικογενειακό ή κοινωνικό περιβάλλον με ερωτηματολόγιο ή συνέντευξη. Στόχος της έρευνας είναι να διερευνήσουν οι μαθητές την εικόνα που σχηματίζουν οι Έλληνες (τάξη υποδοχής) για τον Άλλο (πρόσφυγα, οικονομικό μετανάστη). Ως ανεξάρτητες μεταβλητές ορίζονται το φύλο, η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο των υποκειμένων της έρευνας και ως εξαρτημένες οι αντιλήψεις, τα συναισθήματα, οι στάσεις τους απέναντι στον πρόσφυγα και τον οικονομικό μετανάστη. Τα γνωστικά αντικείμενα που εμπλέκονται στο σχέδιο αυτό είναι τα μαθηματικά (στατιστικά δεδομένα), οι νέες τεχνολογίες (επεξεργασία δεδομένων, παρουσίαση), η κοινωνική και πολιτική αγωγή (αξιολόγηση στάσεων) και η νεοελληνική γλώσσα (σύνταξη ερωτηματολογίου, συνέντευξης, συγγραφή άρθρου - δοκιμίου).
- «Εθνικιστικά και ρατσιστικά φαινόμενα - η γενοκτονία των Εβραίων κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο»
  - α) Οι εβραϊκές κοινότητες στην Ελλάδα. β) Η εξόντωση των Εβραίων της Ελλάδας κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο: Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας οι μαθητές μπορούν να αναζητήσουν και να μελετήσουν ιστοριογραφικές και δημοσιογραφικές πηγές, μελέτες, δοκίμια και λογοτεχνικά κείμενα για τις εβραϊκές κοινότητες και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας. Ακόμα, να πάρουν συνεντεύξεις, να οργανώσουν έκθεση κ.ά. Εμπλεκόμενα γνωστικά αντικείμενα: ιστορία, τοπική ιστορία, λογοτεχνία, νεοελληνική γλώσσα, νέες τεχνολογίες.
- 1. Η συμβολή της κινηματογραφικής τέχνης στην αναπαράσταση της ιστορικής πραγματικότητας: Οι μαθητές εδώ μπορούν: α) να επιλέξουν και να παρακολουθήσουν ταινίες με σχετικό θέμα, β) να συζητήσουν για τους τρόπους της κινηματογραφικής αφήγησης και να τους συγκρίνουν με αυτούς της

λογοτεχνικής. Εμπλεκόμενα γνωστικά αντικείμενα: αισθητική αγωγή, λογοτεχνία, νεοελληνική γλώσσα.

- «Η ελληνική αποδημία»
  1. Η ελληνική μετανάστευση διαχρονικά: α) αίτια, β) τόποι εγκατάστασης, γ) δυσκολίες προσαρμογής - μηχανισμοί άμυνας, δ) αποτελέσματα.
  2. Η ελληνική διασπορά σήμερα: α) οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, β) οι προσπάθειες διατήρησης της ελληνικότητας και των δεσμών με την πατρίδα, γ) οι ελληνόφωνες περιοχές ανά την υφήλιο, δ) οι προσπάθειες που καταβάλλονται σήμερα για τη διατήρηση της ελληνόφωνης παράδοσης.

Οι μαθητές μπορούν να μελετήσουν ιστοριογραφικές πηγές, να αναγνώσουν λογοτεχνικά κείμενα, να συγκεντρώσουν υλικό από την τηλεόραση, τον τύπο, το διαδίκτυο, να αναζητήσουν στον παγκόσμιο χάρτη εστίες ελληνισμού και περιοχές με ελληνόφωνη παράδοση, να οργανώσουν έκθεση, να συγκεντρώσουν στατιστικά δεδομένα, να παρακολουθήσουν ταινίες, να επισκεφτούν το Κέντρο Απόδημου Ελληνισμού, να πάρουν συνεντεύξεις από ομογενείς, να προβληματιστούν και να συζητήσουν σχετικά με τις γλωσσικές μειονότητες και τη γλωσσική πολυφωνία. Εμπλεκόμενα γνωστικά αντικείμενα: νεοελληνική γλώσσα, λογοτεχνία, ιστορία, τοπική ιστορία, γεωγραφία, κοινωνική και πολιτική αγωγή, αισθητική αγωγή, μαθηματικά, νέες τεχνολογίες.

- «Ο λαϊκός μύθος του Μεγαλέξαντρου και της Γοργόνας και η απήχησή του στην τέχνη»: α) τοπικές παραλλαγές, β) η αξιοποίηση του μύθου στο ποιητικό απόσπασμα *Περάσαμε κάβους πολλούς* – ερμηνευτικές προεκτάσεις, γ) η αξιοποίηση του μύθου στη νεοελληνική λογοτεχνία, δ) ζωγραφικές και άλλες καλλιτεχνικές αναπαραστάσεις της γοργόνας.

Οι μαθητές εδώ μπορούν να αναζητήσουν τοπικές παραλλαγές του λαϊκού μύθου, να αναγνώσουν λογοτεχνικά κείμενα που αξιοποιούν το λαϊκό μύθο, να αναζητήσουν καλλιτεχνικές αναπαραστάσεις της γοργόνας, να προβούν οι ίδιοι σε καλλιτεχνικές δημιουργίες, να οργανώσουν έκθεση κ.ά. Εμπλεκόμενα γνωστικά αντικείμενα: νεοελληνική γλώσσα, λογοτεχνία, τοπική ιστορία, αισθητική αγωγή.

6. Επίλογος

Στο πλαίσιο αυτού του άρθρου επιχειρήσαμε να οργανώσουμε μια διπλή ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων που ανθολογούνται στα *Κείμενα Νεοελληνικής*

Λογοτεχνίας της Β' Γυμνασίου με άξονα το θέμα του εκπατρισμού. Η ενδοκειμενική ανάγνωσή μας κινείται σε δύο επίπεδα: περιεχόμενο και μορφή. Αναγνωρίζουμε την ιστορικότητα που συνέχει τα ανθολογημένα κείμενα σε επίπεδο περιεχομένου και αποκρυπτογραφούμε σε επίπεδο μορφής τις διαφορετικές τεχνικές που επιλέγει ο αφηγητής για να αποκαλύψει ή όχι την ταυτότητά του. Μια τέτοια προσέγγιση του λογοτεχνικού κειμένου συνάδει με τις επιταγές της *Ερμηνευτικής Θεωρίας* που αντιμετωπίζει το λογοτεχνικό κείμενο ως όλον περιεχομένου και μορφής. Η αναγνωστική άσκηση μέσα στην τάξη οφείλει να αναδειξει τον καθοριστικό ρόλο του αφηγητή στη διαμόρφωση της ιστορικής αφήγησης στις διαφορετικές εκφάνσεις της. Ο αφηγητής ως υποκείμενο καθορίζει όχι μόνο την οπτική γωνία της αφήγησης αλλά και το είδος της: μαρτυρία, χρονικό, ιστορικό μυθιστόρημα, ημερολόγιο κ.ά. Ωστόσο, η ενδοκειμενική ανάγνωση μοιάζει λειψή, αν δε συμπληρώνεται από εξωκειμενικές αναφορές. Γι' αυτό το λόγο, για να διευρύνουμε τις ερμηνευτικές δυνατότητες του αναγνώστη-μαθητή, χρησιμοποιούμε τη διαθεματικότητα ως εργαλείο της διδακτικής μας. Δεν καταργούμε την αυτονομία του λογοτεχνικού κειμένου ως σημείου, αλλά επιδιώκουμε να κινητοποιήσουμε τη γνωστική και βιωμένη εμπειρία των μαθητών μας μέσα από δράσεις που αναδεικνύουν το ρόλο του αναγνώστη, συνδέοντας τον κόσμο των κειμένων με τον κόσμο της πραγματικότητας. Η υποκειμενικότητα του αφηγητή συναντά την υποκειμενικότητα του αναγνώστη. Η ερμηνεία των κειμένων γίνεται ερμηνεία του κόσμου. Ο εκπατρισμός στις ποικίλες ιστορικές εκδοχές του, οι διαφορετικές εκφάνσεις της εικόνας του εκπατρισμένου, όπως αποκαλύπτονται στα λογοτεχνικά κείμενα, παύουν να είναι ανοίκεια θέματα για το μαθητή. Μέσα από τις ποικίλες δραστηριότητες που αναλαμβάνει ο μαθητής διαμορφώνει στάσεις και δεξιότητες που ενισχύουν τις προσληπτικές του ικανότητες και τον καθιστούν επαρκή (σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό) αναγνώστη της λογοτεχνίας και της ζωής.

Βιβλιογραφία

- Αργυρίου, Α. (1980). Γιώργος Σεφέρης. Ποιητική τέχνη και ιστορία. Στον τόμο: *Κύκλος Σεφέρη*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γεν. Παιδείας, 40-41.
- Keeley, E. (1979). *Η Καβαφική Αλεξάνδρεια*, μτφ. Τζ. Μαστοράκη. Αθήνα: Ίκαρος.
- Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, (2000). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β. (αναθεωρημένη έκδοση).
- Μηλιώνης, Χρ. (1991). *Με το νήμα της Αριάδνης. Μεταπολεμική πεζογραφία*.

- Ερμηνεία κειμένων*. Αθήνα: Σοκόλης.
- Μπαλάσκας, Κ. (1993). Αφηγηματική τεχνική και κειμενική διδασκαλία. Ο αφηγητής – ο χρόνος. Στο τεύχος: *Η Διδακτική της λογοτεχνίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκη, 18-26.
- Μπέλλα, Ζ., & Λιγνός, Ζ. (2002). *Αναγνώσεις λογοτεχνικών κειμένων: Β' Γυμνασίου. Τόμος Α'*. Αθήνα: Gutenberg.
- Προκοπάκη, Χ. (1980). Η κριτική της αριστεράς και η τριλογία. Στον τόμο: *Οι Ακυβέρνητες Πολιτείες του Στρατή Τσίρκα και η κριτική 1960-1966*. Αθήνα: Κέδρος.
- Τσίρκα, Σ. (1965). *Η Νυχτερίδα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Frey, K. (1998). Η «*Μέθοδος Project*», μτφ. Κλ. Μάλλιου. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Χρυσοφίδης, Κ. (2000). *Βιωματική – επικοινωνιακή διδασκαλία. Η εισαγωγή της μεθόδου project στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.